

nek. Az arányok kérdése nem egy esetben a szakszerűség problémája és egyben a képzet és fogalomalkotás alapja is.

Vetítsük ki a vöröshagyma hagymáját, vagy a káposztafejet, vagy ezek metszetképét. A vetített képbe rajzolja bele a tanár a hagyma- vagy a káposztafej lényeges morfológiai jegyeit. A vetítógép kikapcsolása után a rajzolt tipikus képben kiemelt lényeges jegyeiktől vezetett nyílak irányába írja fel a tanár a kiemelt jegyek szóképét. Ily módon az általánosítás és az absztrahálás a konkrét képtől a tipikus képig, ettől a fogalomjegyekig és a fogalomig teljes folyamatában szemléletesen bontakozik ki.

Hasonló módon alkalmazható a matt üvegre való vetítés és rajzolás a habitus képzetek kialakítása során is.

A matt üvegre való vetítés és rajzolás nemcsak az ismeretek nyújtása során játszik szerepet az oktatás korszerűsítésében, hanem sajátosan új színt visz be a képzetek és fogalmak ellenőrzésébe is. Ennek a módszernek igen változatos lehet.

Kísérleteink folyamatban vannak. Bízunk abban, hogy a vizsgálódások a továbbiak során is sok hasznos eredményt fognak hozni.

DOBCSÁNYI FERENC

szakvezető tanár

Az állítmány tanítása az általános iskola VII. osztályában

A tiszta fogalmak kialakítására a nyelvtanításban is nagy gondot kell fordítanunk. Ennek a fontos követelménynek csak akkor tudunk eleget tenni, ha tanításunk során mindvégig szem előtt tartjuk *a jelenségek összefüggésének dialektikus elvét*.

Amikor egy-egy új nyelvtani fogalommal ismertetjük meg a tanulókat, akkor feltétlenül ennek a szemléletmódnak kell érvényesülnie, hisz az összefüggések meglátatása nélkül „helyes fogalom- és ítéletalkotás nem lehetséges”.

E célravezető szemléletmód mellett azonban lényeges az is, hogy *az ismeretnyújtás és a gondolkodás fejlesztése szerves egységben történjék*. Csak így lesznek képesek tanítványaink, hogy a fogalomalkotás munkájában aktívan és tudatosan részt vegyenek, hogy ismeretük tudatos ismeretté váljon.

Nézzük meg, hogyan is érvényesül ez a két fontos elv a nyelvtani fogalomalkotás mindennapos gyakorlatában. Ennek bizonyítására *Az állítmány és fajai* c. tanítási egységet választanám a VII. osztályos tantervi anyagból. Mellőzném az óra teljes bemutatását, csupán annak fő mozzanatait: a szemléltetést, az elemzéssel végzett általánosítást és az ismeretek gyakorlati alkalmazását érinteném.

Minden nyelvtan órának, így ennek az órának is, fontos mozzanata *a már meglévő ismeretek felidézése*. A fogalomalkotás tulajdonképpen már ezzel a lényeges mozzanattal elkezdődik, amikor is felmérjük, mi az, amit már tudnak a tanulók a szóban forgó nyelvi jelenségről, és mennyiben szilárdak, megbízhatóak ezek az ismeretek. Ezt figyelmen kívül hagyni mindenféleképpen helytelen gyakorlat lenne.

Így az állítmány fajainak megtanításánál is a már meglévő ismeretekre kell támaszkodnunk. Deduktív eljárással először is az alsó tagozatban tanultakat kell felidézniük. (Valamennyi mondat miből épül fel? Miért a szó mondatainak építőanyaga? Mivé válnak a szavak a mondatban? Mi a különbség a szó és mondatrész között? Milyen mondatrészeket ismersz? Melyikkel kezdjük a mondatelemzést? Mi a kérdőszava? Milyen mondatrész az állítmány?)

Miután ez a felidézés megtörtént, és meg is győződünk arról, hogy ezekre az ismeretekre biztonsággal ráépülhetnek a kialakítandó fogalmak, csak akkor kerülhet sor a *problémafelvetésre* (Milyen szófajjal fejezhetjük üi a mondat állítmányát?), amelyre választ éppen a fogalomalkotás során, illetve annak befejezésével kap majd a tanuló.

Most már felkerülhet a *szemléltető szöveg* a táblára:

Bátyám katonáskodik
 Vele büszkélkedik az
 egész család.
 Nővéreim gimnáziumba
járnak.
 ↓
 igei

Elemzéssel végzett általánosítás: Kérdezéssel megkeressük a fölirt mondatok állítmányát. Mit állítunk? Katonáskodik. Állítmány. (Aláhúzással jelöljük.) Szófaja? Ige. És így tovább!

Milyen kérdőszóval kerestük meg a mondatok állítmányát? Milyen szófajjal fejeztük ki? Ennek alapján joggal nevezhetjük igei állítmánynak. Miért igei állítmányok ezek? Ezután fel is írjuk a szemléltető szöveg alá: igei.

Állításaink ezekben a mondatokban milyen időre vonatkoznak? (Jelen.) Múlt időben hogy lenne? (Katonáskodott stb.) És jövő időben? (Katonáskodni fog stb.) Ha állításunk valamilyen feltételtől függne, akkor hogyan fejeznénk ki? (Katonáskodna stb.) És felszólítás esetén? (Katonáskodjon! stb.) Milyen személyű és számú alanyra utalnak ezek az állítmányok? Változtassuk az alany személyét! (Én, te – katonáskodom, büszkélkedsz stb.)

Mit fejezhetünk ki tehát az igei állítmánnyal? (az alany valamennyi személyét és számát, a cselekvés valamennyi módját és idejét).

Újra *szemléltetünk*, csakhogy most a tanulók közreműködésével történik a szemléltető szöveg kialakítása. (Hogyan fejezhetnénk ki másképp, más szófajjal ezeknek a mondatoknak az állítmányát?) A tanulók által átalakított szöveg a tábla másik oldalára kerül:

Bátyám katoná.
Büszke rá az
 egész család.
 Nővéreim gimnazisták.
 ↓
 névszói

Elemzéssel végzett általánosítás: Kérdezéssel megkeressük itt is a fölirt mondatok állítmányát. Mit állítunk? Katona. Állítmány. (Aláhúzással jelöljük.) Szófaja? Főnév. Stb.

Milyen szófajjal fejeztük ki mondataink állítmányát? (Főnévvel, melléknévvel.) Milyen szófaji csoportba tartoznak ezek a szófajok? (A névszókhoz.) Milyen állítmányok ezek tehát szófajuk alapján? (Névszói.) Miért? Most kerül fel a táblára a szemléltető szöveg alá: névszói. Sok a munka. A könyv az enyém. Mi a mondat állítmánya? Milyen állítmánynak tartod? (Névszóinak, mert a számnév és a névmás is a névszók körébe tartozik.)

Állításaink milyen időre vonatkoznak? (Jelen.) Milyen személyű és számú alanya utalnak? (Egyes, ill. többes harmadik.)

A névszói állítmányt tehát mikor használhatjuk csak? (Ha a mondat alanya 3. személyű, s kijelentő módot, jelen időt akarunk kifejezni.)

A szemléltetés újra a tanulók közreműködésével történik. Alakítsuk át az első mondatot úgy, hogy a múltra vonatkozzék a megállapítás! (Katona volt.) Most a jövőre vonatkozzék állításunk! (Katona lesz.) És ha nem szeret le, akkor hogyan fejeznénk ki? (Katona maradt.) Feltételes mód esetén hogyan alakulna második mondatunk? (Büszke lenne.) Harmadik mondatunk állítása viszont felszólítás legyen! (Gimnazisták legyenek.) És te hanyadikos vagy? (Hetedikes vagyok.) – Gondolkodásuk eredményeképpen a következő szöveg kerül a táblára:

Bátyám katona volt (lesz, maradt).

Büszke lenne rá az egész család.

Nővéreim gimnazisták legyenek!

Én hetedikes vagyok.

Elemzéssel végzett általánosítás: Mit állítunk ezekben a mondatokban? Megkeressük mondataink állítmányát, és aláhúzással jelöljük. Hány részből állnak ezek az állítmányok? (Két részből: névszói és igei részből.) A nyilatkat meghúzzuk.

Hogyan fogjuk nevezni az állítmánynak ezt a fajtáját? Miért névszói-igei állítmányok ezek? Az igei részre miért volt szükség? Milyen igék segítették ki a névszói állítmányt? A kiegészítésnek mi lett az eredménye? (Egy harmadik fajta állítmány.)

A tábla képe a fogalomalkotás végén:

Az állítmány

Bátyám katona.

Büszke rá az
egész család.

Nővéreim gimnazisták.

↑
névszói

Bátyám katonáskodik.

Vele büszkélkedik az
egész család.

Nővéreim gimnáziumba
járnak.

↑
igei

Bátyám katona volt (lesz, maradt)

Büszke lenne rá az egész család.

Nővéreim gimnazisták legyenek!

Én hetedikes vagyok.

↑
névszói-igei

A táblai vázlat alapján rögzíthetjük, összegezhetjük az órán tanultakat. Most már a felvetett problémára is választ tudnak adni a tanulók. (Milyen szófajjal fejezhetjük ki az állítmányt? Ennek alapján milyen fajtáival ismerkedtünk meg? A három közül melyik a leggyakoribb? Miért? A névszói állítmánnyal mit fejezhetünk ki? Ha ennél többet kívánunk kifejezni vele, ez csak hogy lehetséges? A névszói-igei állítmánnyal tehát mennyivel többet tudunk már kifejezni?)

Ezután kerülhet sor az ismeretek gyakorlati alkalmazására. A gyakorlatok megtervezésekor (a fogalom felismerésétől az önálló példák alkotásáig) feltétlenül szem előtt kell tartanunk a fokozatosság elvét. Ilyen értelemben hasznosíthatjuk a tankönyv 1., 2. és 4. gyakorlatát. Emellett azonban nagy gondot kell fordítanunk a tanuló kifejezőképességének, stílusérzékének a fejlesztésére is. Egy ilyen jellegű gyakorlatot is megemlítenék a régi V. osztályos nyelvtankönyvből: „Hasonlítsuk össze a következő szövegeket! Milyen eltérés van közöttük? Mi idézi ezt elő?”

A nap vörösen hajlott a fák mögé. A házak ablakai égtek. Fülledt szél suhant a fák között, az ágak bólogattak, a levelek izgatottan tapsoltak, a fűszálak borzongtak. Üzent a vihar...

A ház körül óriási platánok. A kertben virágágyak, rózsák, hófehér karóka színes üveggömbjei. Följebb valóságos orgonaerdő. A bokrokon lila orgonák vastag fürtjei. Csend mindenütt...

Egy másik szemléletes példát is említenék hasonló szándékú stíluselemzésre: Július. Éjszaka. A laktanya csendes... Csend, nyugalom. Az ügyeletes tiszt szobájában most a telefon berreg. Éles hangja messzire terjed az éjszakában. Léptek dobognak. Kivágódik az őrszoba ajtaja. Kürtös ront ki rajta. Futtában illeszti ajkához a kürtöt. A kürtszóra minden megmozdul. (Zalka Miklós: A gáton.)

Nyurga, vézna fiú. Arca fakóbarna, haja koromfekete, szeme éjsötét... (Illyés Gyula: Petőfi.)

Ezek a szövegrészletek nagyszerűen alkalmasak arra, hogy megfigyeltessük az igei és névszói állítmánynak az események elbeszélésében, a leírásokban, a személyek jellemzésében betöltött szerepét. Az ilyen gyakorlati módok hatékonyan segítik az alapvető fogalmazási műfajoknak a tanítását is.

Befejezésül csupán annyit kívánnék megjegyezni, hogy az említett két elv következetes alkalmazásával nyelvtanításunk valóban hatékony eszköze lehet az általános iskolában folyó világnézetű nevelésnek.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Dobcsányi Ferenc: Gyakorlatiasság és világnézetű nevelés nyelvtan íráinkon. Módszertani Közlemények, 1962. II. 4. 56. l.
- Magyar nyelvtan az ált. iskolák VII. o. számára, Tankönyvkiadó, Bp., 2. kiadás 13. l.
- Magyar nyelvtan az ált. iskolák V. o. számára, Tankönyvkiadó, Bp., 6. kiadás 80. l.
- Rácz—Takács: Kis magyar nyelvtan, Bp., 1961. 206. l.
- Szemere Gyula: Világnézetű nevelés a nyelvtanításban. Tanulmányok a világnézetű nevelés köréből, Tankönyvkiadó, Bp., 113. l.
- Tanterv és Utasítás az ált. iskolák számára, Magyar nyelv és irodalom 5—8. osztály, Tankönyvkiadó, Bp.

„A leíró pszichológia, amikor az embert a maga cselekvéseiben, megnyilatkozásaiban és nem a pillanatnyi helyzetében, hanem hosszabb időszakra kiterjedő összefüggésében tekinti személyniségről beszél. A személyiség tehát egybefoglalja az egyén viselkedését, megnyilatkozásait, hajlamait és jellemét.”

(Akos Károly: Az idegrendszer fejlődése, felépítésének és működésének alapjai. — Világnézetű nevelésünk természettudományos alapjai. II.)